

**«ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ
МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР:
ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН
АШЫЛЫМДАР» тақырыбында
белгілі ғалым, археолог, педагог,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Археология, этнология және музеология
кафедрасының негізін салушы
Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың
100 жылдығына арналған дәстүрлі
«XIV Оразбаев оқулары»
халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

28–29 қазан, 2022 жыл

**PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XIV Orazbayev Readings» on the theme
«INTERCULTURAL CONTACTS
IN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES:
NEW RESEARCH AND DISCOVERIES»,
dedicated to the 100th anniversary
of the birth of the famous scientist,
archaeologist, teacher,
founder of the Department of Archeology,
Ethnology and Museology
of the Al-Farabi Kazakh National University –
Abdumanap Orazbayev**

28–29 october, 2022

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ
«ТАҢБАЛЫ» ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАБИҒИ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІ

**«ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР:
ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН АШЫЛЫМДАР»** тақырыбында белгілі ғалым, археолог, педагог,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Археология, этнология және музееология
кафедрасының негізін салушы Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың 100 жылдығына
арналған дәстүрлі «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

28–29 қазан, 2022 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XIV Orazbayev Readings» on the theme
«INTERCULTURAL CONTACTS IN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES: NEW RESEARCH AND
DISCOVERIES», dedicated to the 100th anniversary of the birth of the famous scientist,
archaeologist, teacher, founder of the Department of Archeology, Ethnology and Museology of the
Al-Farabi Kazakh National University –
Abdumanap Orazbayev

28–29 october, 2022

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

УДК 902/904 (5)
ББК 63.4 (5)
О-72

Редакция алқасының төрағасы

Ж.Қ. Түймебаев – филология ғылымдарының докторы
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма төрағасы-ректоры

Редакциялық алқа:

Х.С. Тасыбеков – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма мүшесі – Ғылыми-инновациялық қызмет жөніндегі проректор; **Р.Е. Харипова** – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің директоры; **М.О. Амиргалиев** – «Таңбалы» тарихи-мәдени және табиғи мемлекеттік қорық-музейінің директоры; **Д.С. Байгунаков** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың тарих факультетінің деканы; **Ә.Т. Төлеубаев** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың «Археология және антропология» ҒЗИ директоры.

Жауапты редактор

Р.С. Жуматаев – PhD, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі

Құрастырушы

Б.Б. Бесетаев

«Орталық Азияның ежелгі және дәстүрлі қоғамдарының тарихи-мәдени мұрасы: жаңа ашылымдар мен пәнаралық зерттеулер» атты «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Жауапты ред. Р.С. Жуматаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 212 б.

ISBN 978-601-04-6065-2

«XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдарының жинағына Қазақстан және іргелес өңірлердің археологиясы мен этнологиясының, музей ісінің бүгінгі күнгі өзекті мәселелеріне арналған зерттеулер енген. Материалдар жинағы археологтарға, этнологтарға, тарихшыларға және қалың көпшілікке арналған.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2022

ISBN 978-601-04-6065-2

А.А. Бисембаев, Н. Р. Байымбетова, Г.Б. Болатова.
*Ә.Х. Марғұлан ат. Археология институты,
Қ. Жұбанов ат. АӨУ,
Ақтөбе қ., Қазақстан
e-mail: abissembaev@mail.ru*

ОРТА ЕЛЕКТІҢ ЕРТЕ КӨШПЕНДІЛЕР ЕСКЕРТКІШТЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Елек – меридиан бойымен Оралдың сол жағалауынан бастау алар магистралды өзеннің бірі және солтүстіктен оңтүстікке қарай көшуге ең қолайлы мекен. Орта ағыны Батыс Қазақстанның шығыс бөлігіндегі Арал-Мұғалжар өңірінің аумағы арқылы өтеді және мал шаруашылығы топтарының тіршілігін қамтамасыз еткен салалармен қаныққан. Ақтөбе облысының аумағын «Арал-Мұғалжар өңірі» деп белгілеуге болады. Қарастырылып отырған аймақтың табиғи-географиялық өзгешеліктері ерте көшпелілер ескерткіштерінің ерекшеліктері мен сандық құрамына әсер етті. Табиғи-климаттық жағдайдың қалыптасуы, көшпелі қоғамдар экономикасының негізі – жайылымдық-көшпелі жүйенің (Ақышев 1972, 31 б.) қалыптасуында халықтың шаруашылық айналысуында көрініс тапты. Негізінде, б.з. д. VI-IV ғғ. Оралдың сол жағалауындағы көшпелі құрылымдарда ірі тайпалық одақ құрылып, оның топтастырушы тобы (элита) өзінің тіршілік ету ортасы ретінде Електің орта ағысын таңдады.

Көшпелі мал шаруашылығының дамуы кезінде гидрожелілік және оның тығыздығы, қанықтылығы және көшпелі шаруашылықтың қажеттіліктерін қамтамасыз ету маңызды болып табылады. Мал шаруашылығының динамикасына әсер ететін маңызды фактор өсімдік жамылғысының биомассасының көлемі болып табылады.

Өсімдік жамылғысы бойынша өңірде төрт аймақтың элементтері бар. Орал жағалауында шамалы орманды дала болып келеді. Өрі қарай, дала аймағы өтеді, аймақтың едәуір орта бөлігі шөлді дала немесе шөлейт аймаққа кіреді, оңтүстік бөлігі шөл аймағында орналасқан. Адамның қиын жағдайда бейімделуі қоршаған ортаға сәйкес тиімді экономиканың пайда болуына және б.з. д. I мыңжылдықтың ортасында халық санының көбеюіне әкелді. Өңір аумағында жалғыз және жұптасқан қорғандардан бастап, жүздеген үйінділері бар қорымдарға дейінгі элиталық ескерткіштер кешені бар.

2018 жылдың далалық маусымында №3,8,9 қорғандар зерттелді. XX ғасырдың басында С.П. Баннов тіркеген бейіт, Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Родниковка кентінің солтүстігіне қарай орналасқан, Електің оң жағалауына орайластырылған, оның орта ағысында қиялы-Бөрті басталуының оңтүстігіне қарай және теріс-Бутактың солтүстігіне қарай кең үстіртте орналасқан. Қорым нысандары 1977 және 1986 жылдары қазылып, сол кезде ескерткіштің бастапқы сипаттамасын алуға мүмкіндік берді (Китов, Мамедов, 2014, 14-15 б.).

Диаметрі 48 м болатын №8 қорғанның көпжылдық жыртудан кейін сақталған биіктігі 2 м болды, бұл бастапқыда оны салу кезінде еңбек шығындарының жоғары дәрежесін және сәйкесінше жерленгендердің халықтың элиталық топтарына жататындығын көрсетеді. Зерттеу барысында Батыс – Шығыс желісі бойынша стратиграфиялық профильдер қалдырыла отырып, үйінді үш траншеямен алынды. Қорған үйіндісінің батыс бөлігінде жүгенсіз, жылқы сүйектері анықталды. Оңтүстік - шығыс бөлігінде ұсақ және ірі қара жануарлардың сүйектері мен акинақтың қызықты үлгісі табылған. Қорғанның солтүстік бөлігінде жылқы сүйектерінен басқа екі құрамды екі сақиналы темір шыбықтың екі жұбы табылды.

Қорғанның орталық бөлігінде диаметрі шамамен 17-18 м, бор себілген іздері бар ағаш пен қабықтан жасалған «тұғыр» тұрғызылды. Тұғырда үш адамның сүйегі бар, оңтүстік сектормен бағытталған №1 жерлеу тазаланған орнында, үш деформацияланған, әртүрлі мөлшердегі қазандықпен бірге, тұтқалары саңырауқұлақ тәрізді шығыңқы жерлері, акинактар, жебе ұштары, айна, ыдыстардың сынықтары, найза ұшының жаппай данасы, ирек пішінді ою-өрнегі бар алтын фольгамен жалатылған темір құрсау, екінші жерленген адамның сол қолының кішкентай саусағындағы алтын сақина табылған.

№ 2 жерлеу орны орталықтың оңтүстік-батысында орналасқан. № 3 жерлеу өзгеше, өйткені ол батыс бағытта жерленген, көлемі бойынша терең катакомба түрінде жасалған (?), құлаған

күмбезі бар, Б – Ш сызығы бойынша тартылған және «дромос» О – С желісі бойынша перпендикуляр, кіру сатылары бар. Құралдардан қасқырдың басы түріндегі аяқтары бар дөңгелек тас құрбандық тас, жебе ұштары, ірі жалпақ қола айна, бал ашатын тастар, темір өзектер түрінде ұсынылған.

Үлкен қорымның жанында, сәл батысқа қарай орналасқан №3 қорған жер жыртылғаннан кейін сақталған биіктігі шамамен 20 см және диаметрі 24 метр болды. Үйіндіде жылқы сүйектері мен темір мен қоладан жасалған ат әбзелдерінің заттары болған. Қорғанның ортасы көмуді мазалаған кеміргіштердің індерімен кесіліп, заттардың бір бөлігін қабір шұңқырларының бетіне шығарады. 1 және 3 – ші жерлеу орындарында оңтүстік бағыттағы жерлеу орындары болды, ал өте бай құрал-жабдықтар-екі аяғындағы тас құрбандық, көбелек тәрізді крест тәрізді және зооморфты шыңдары, айналары, жебелері мен ыдыстарының қалдықтары бар акинақтың қызықты үлгісі. 1-жерлеу орнынан өлшемі шамамен 3,5 x 2,5 x 1,5 см болатын түпнұсқа зооморфты қола суспензиялардың бес данасы көтерілген және екі жазықтықта – көлденең және тік. Бір жағынан, бұл басы артқа бұрылып, кішкентай жалпақ құйрығы бар грифон. Екінші жағынан, бұл тасбақа (шаян, кесіртке?). Бұл жағдайда грифонның құйрығы қызмет етеді.

Қорымның оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан №9 қорғанда жерлеу шұңқырлары болған жоқ, бәлкім, қалыңдығы 15 см-ге дейін қатты қыздырылған топырақ қабатымен, осы құрылыстың әртүрлі бөліктеріндегі күл мен бұрыштардан жасалған мешаниндермен, бор қосындыларының болуымен расталатын салттық құрылыс болған шығар. Сыртқы параметрлері бойынша ол №3 қорғанға ұқсас болды, бірақ қазба жұмыстары басталған кезде 0,3 м-ге дейін сәл жоғары болды.

Жерленгендердің бағдарлары - батыс және оңтүстік, құрамында тас құрбандық орындары, акинактар, жебе ұштары, қола қазандар және б.з. б. VI-V ғғ. шегіне жататын ат әбзелдері, айналар мен жапсырмалы ыдыстар бар құралды кешендер осы уақыт Елек шағын ауданы ескерткіштерінің жалпы базасын толықтырады.

Анықталған нысандарды, қазылған ескерткіштерді жалпы талдау белгіленген шағын аудандар аумағында өздерінің элиталық ескерткіштер топтарын бөлу туралы айтуға мүмкіндік береді. Элитизмге шағымдар беделді заттардың – бағалы металдардан жасалған бұйымдардың, импорттың, ғибадат ету заттарының – тас құрбандық орындарының, қару-жарақ заттарының едәуір ауқымының және т.б. қатысуымен, сондай-ақ жерлеу салтының ауқымында, мөлшерінде және күрделенген ерекшеліктерінде (қорған үйіндісінің көлемі, қабір шұңқырларының тереңдігі мен мөлшері және т. б.) көрсетіледі.

Б.з. д. I мың ж. орта - екінші жартысының басындағы ерте көшпенділердің Елек тобының өкілдері Батыс Қазақстанның шығыс бөлігі – Арал өңірі-Мұғалжар өңірінің асыл тұқымды бірлестіктерінің біріктіруші өзегі болып табылды.

Работа выполнена при поддержке темы ПЦФ BR11765630 «Культурогенез в казахских степях: новые парадигмы проблем изучения преемственности материального и духовного наследия по данным археологических источников»

Әдебиеттер тізімі

Акишев К.А. К проблеме происхождения номадизма в аридной зоне древнего Казахстана//Поиски и раскопки в Казахстане. Алма-Ата: «Наука», 1972. С. 31-46.

Бисембаев А.А., Мамедов А.М., Дуйсенгали М.Н. Характеристика условий левобережья Урала как экониши кочевого населения второй половины I тыс. до н.э. // Степи Северной Евразии: материалы VII Международного симпозиума / под научной редакцией чл.-корр. РАН А.А. Чибилева. Оренбург: ИС УрО РАН, Печатный дом «Димур», 2015, С.180-181.

Китов Е.П., Мамедов А.М. Кочевое население Западного Казахстана в раннем железном веке. Астана: Издательская группа ФИА им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2014. 352с.

1. Бесоба қорымы, №8 қорған, жерлеу орны 1. Орталық қорымдағы найзасы және №2 қазаны бар жалғыз жерлеу орны; 2. Оңтүстік бағыттағы жұп жерлеу орны; 3. – алтын төсемі бар темір белдік құрсау; 4. - қола қазандық.

Bisembayev A., Baimbetova N., Bolatova G.
**Some results and prospects of studying the monuments of the early nomads
of the Middle Ilek**

The scientific article is devoted to the study of archaeological sites of the early nomads of the Middle Ilek. Special attention was paid to the mounds №3,8,9 located on the north of the village Rodnikovka, of the Martuk district of the Aktobe region, confined to the right coast of the Ilek, in its middle course, located on a vast tableland south of the beginning of Kiyaly-Burtya and north of Teris-Butak. Mounds belong to elite groups of monuments. The requirements for elitism are expressed in the presence of prestigious items – precious metal products, imports, cult items – stone altars, a significant range of weapons, etc., as well as in the scale, size and complicated features of the funeral rite.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ҰСТАЗ ЖАЙЛЫ БІРЕР СЫР	3
Толеубаев Ә. Әбдіманап Оразбаевтың менің өмірім мен ғылымымдағы тағлымы.....	3
Омаров Ғ.Қ. Ұстаз туралы үзік сыр.....	8

АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ХАҚЫНДА

Елеуов М., Талеев Д., Есен С., Құрманязов И., Молдахмет А. Қышқала қалажұртында 2022 ж. жүргізілген қазба жұмыстары.....	13
Дашковский П.К. Предметы вооружения скифо-сакской эпохи из кургана № 30 могильника Ханкаринский дол (Алтай).....	17
Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б. Ортағасырлық Арна төрткүлі (2021 ж. жүргізілген зерттеулер бойынша).....	22
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Шыңғыстаудағы Қырыққүңгір кешенді археологиялық ескерткіші.....	44
Сабденова Г.Е., Байгунаков Д.С. Ботаи мәдениетінің әлеуметтік құрылымы мен діни-мифологиялық кешендері.....	51
Кепин Д.В., Титова Е.Н. Вклад М.И. Гладких в развитие археологического памятниковедения Украины.....	54
Ямаева Е.Е. Тамбовый знак «перстол» <i>ширее</i> на наскальном рисунке из бичикту-боом: в контексте интерпретации батальной сцены с участием фигур в «трехрогих» головных уборах.....	62
Бегалиев О. Арал маңының археологиялық мұралары: тарихи- мәдени зерттелуі.....	64
Елеуов М., Молдахмет А. 2021 жылы Қышқалада жүргізілген кесік қазба.....	68
Айтқұл Х.А., Құрбанәлі Ж., Қосжанова А.М., Рахымбай Б. «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының 2021 ж. далалық зерттеулері.....	70
Сихымбаева К.Б. Едірей моласына одонтологиялық сипаттама.....	80
Бисембаев А.А., Сарсенов Ш., Уразова А.Б. Жайықтың оң жағалауындағы Бірлік I сармат қорғаны.....	85
Бисембаев А.А., Байымбетова Н.Р., Болатова Г.Б. Орта Електің ерте көшпенділер ескерткіштерін зерттеудің кейбір қорытындылары мен перспективалары.....	88
Ганиева А.С., Қунабаева Ш.Д., Рахманкулов Е.А., Кульжанова Б.Т. Опыт графической реконструкции казахского жилища (по археолого-этнографическим материалам).....	91
Ганиева А.С. Ерте темір дәуіріндегі Жетісу өңіріндегі үй құрылысының ежелгі дәстүрлері.....	98
Мусаханова М.З., Мусаханова Ж.М. Археологические коллекции музеев Казахстана.....	103
Сағындықова С.Т., Бесетаев Б.Б., Турсумбекова Р.О. Конское снаряжение и воинский пояс эпохи раннего средневековья из Восточного Казахстана.....	110
Жұмай Г. Талғар қалашығын зерттеушілер (археолог И.И. Копыловтың зерттеулері негізінде).....	116
Шарипов Р.Қ. Таңбалы тарихтан сыр шертеді.....	119
Торежанова Н.Ж., Кулиш А.В. Курган с четырехугольной оградой в урочище Актерек.....	122
Стамқулова Г. Актерек шатқалында орналасқан петроглифтердің зерттелу тарихы.....	126
Тулегенов Т.Ж. Археологические работы на могильнике Рахат II в полевом сезоне 2019 г.....	130
Мякишева О.А. Типология памятников раннесредневековых тюрок в урочище Актерек.....	135
Абильмаликов К.К., Баянова Ж.К., Курманязов Ы.С. Трепанация черепа в ботайской археологической культуре.....	142
Гурсой М., Сиздинов Б. Мыңтөбе қорымында 2022 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелері.....	148

ЭТНОГРАФИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚ ЖӘНЕ ДӘСТҮР

Болсынбек Т. Қазақ тұрмысындағы шам түрлері.....	158
Қыстаубаева А.К. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Қазақстандағы жәрмеңкелік сауда (фотоқұжаттар материалдары негізінде).....	162
Ибраева Л.К. Орталық Мемлекет музейінде ағаш,тері, сүйек қорының қалыптасу тарихы.....	169
Джолдыбаева У.М. Қазақстанға депортацияланған шешен халқы тарихынан.....	172
Бергенова А.Ж., Нургожина Б.Е. Традиция почитания казахских святых на территории современного Узбекистана на примере религиозно-культурного комплекса Сузук-Ота, г. Ташкент.....	177

Козгамбаева Г.С. Қазақстанға депортацияланған халықтардың күнделікті өмірі, Сталин дәуірінің шындықтарының бірі ретінде (XX ғ. 30-50 жж.).....	181
Қалыш А.Б., Аққалиева А.Ш. Қазақ қоғамындағы қыз «Алып қашуға» байланысты мәселелер.....	185

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ

Каримбаева З.Р. Гривна – нашейное украшение на территории Казахстана и Якутии.....	188
Сеитов Е.К. Исследование поселений бронзового века на реке Чаглинка (Шагалалы).....	190
Меделбек Ш. Погребальный инвентарь хунно-сяньбийского времени на могильнике Берел.....	195
Половцев М. Особенности погребального обряда на некрополе Берел в хунно-сяньбийское время...	199
Болатбекқызы С. Қазақ даласындағы қоныстардың қола дәуірінен XX ғасырға дейінгі архитектурасы.....	205